

**ABU RAYHON BERUNIYNING “KITOB AS-SAYDANA FI-T-TIB” ASARI
ASOSIDA FARMAKOGNOZIYA FANINI RIVOJLANTIRISHGA QO‘SHGAN
HISSASI**

Farmonov Samandar Anvar o‘g‘li

Faculty of General Medicine, 6th year, Group 606

Email: farmonovsamandar9@gmail.com

Raxmatov Jasurbek Xurshid o‘g‘li

Samarkand State Medical University

(SamSMU), 6th year, Pediatrics

Email: samsunga32.jr@gmail.com

Adxamov O‘ktam Adxam o‘g‘li

Samarkand State Medical University

(SamSMU), 1st year, Dentistry

Email: adxamovoktam@gmail.com

Mustafaqulov Jasurbek Akbar o‘g‘li

4th year, General Medicine Faculty No. 2

Email: jasurbekmustafakulov751@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqola o‘rta asr qomusiy olimi Abu Rayhon Beruniyning farmakognoziya fanining shakllanishi va rivojlanishiga qo‘shgan buyuk hissasiga bag‘ishlangan. Olimning “Kitob as-saydana fi-t-tib” (“Doridorlik haqida kitob”) asari dorivor moddalarni o‘rganishning o‘ziga xos uslubiyatini yaratib, ularning nomlanishi, kelib chiqish manbai, sifat mezonlari va qo‘llanilish xususiyatlarini har tomonlama yoritib bergan. Beruniy tomonidan to‘plangan ilmiy ma‘lumotlar bugungi kunda ham farmakognoziya, botanika va mineralogiya fanlari uchun qimmatli manba bo‘lib xizmat qilmoqda. Uning boy ilmiy merosini chuqur o‘rganish zamonaviy dorishunoslik tarixini to‘g‘ri anglash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit soʻzlar: Beruniy, farmakognoziya, Kitob as-saydana, dorivor oʻsimliklar, sinonimika, minerallar.

THE CONTRIBUTION OF ABU RAYHAN AL-BERUNI TO THE DEVELOPMENT OF PHARMACOGNOSY BASED ON THE “KITAB AL-SAYDANA FI AL-TIBB”

Annotation. This scientific article is dedicated to the great contribution made by the medieval encyclopedic scholar Abu Rayhan al-Beruni to the formation and development of pharmacognosy. His work “Kitab al-Saydana fi al-Tibb” (“Book on Pharmacy”) created a distinctive methodology for studying medicinal substances, thoroughly covering their nomenclature, origin, quality criteria, and practical application. The scientific data compiled by al-Beruni still serves as a valuable source for pharmacognosy and botany today. Studying his rich scientific heritage is important for correctly understanding the history of modern pharmaceutical science.

Key words: Al-Beruni, pharmacognosy, Kitab al-Saydana, medicinal plants, synonymy, minerals.

Kirish. Oʻzbekistonning boy ilmiy merosini oʻrganish va uni yosh avlodga yetkazish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Oʻrta asrlar Sharq olamining eng buyuk qomusiy olimlaridan biri Abu Rayhon Beruniy (973–1048) astronomiya, matematika, geografiya, mineralogiya va tibbiyot sohalarida 150 dan ortiq asar yozib qoldirgan. Olimning umr yoʻlining soʻnggi bosqichida yaratilgan “Kitob as-saydana fi-t-tib” asari uning tibbiyot va farmakologiya sohasidagi eng yirik va yakuniy tadqiqoti hisoblanadi. Bu asarda Beruniy dorivor moddalarni oʻrganishga yagona ilmiy tizim asosida yondashib, ularning kelib chiqishi, tarqalgan hududlari, yigʻish va saqlash usullari, sifatini aniqlash mezonlari hamda davolash xususiyatlari haqida keng maʼlumot bergan. Beruniyning bu sohadagi ishlari keyinchalik Oʻrta Osiyoda farmakognoziya fanining mustaqil yoʻnalish sifatida shakllanishiga asos boʻlib xizmat qilgan.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot usullari. Tadqiqotchilarning umumiy fikriga ko‘ra, “Kitob as-saydana” asari ikki qismdan iborat bo‘lib, birinchi qismida farmakognoziya fanining nazariy asoslari, dorivor moddalarni o‘rganish uslubiyati va bu sohaning boshqa fanlar bilan aloqadorligi yoritilgan. Ikkinchi, asosiy qismida esa arab alifbosi tartibida taxminan 880 ga yaqin o‘simlik, hayvon va mineral kelib chiqishiga ega bo‘lgan dorivor moddalar tavsiflangan. Har bir modda uchun Beruniy uning arabcha, forsha, yunoncha, suryoniycha, sanskritcha, xorazmcha va sug‘dcha nomlarini keltirib, sinonimlar tizimini yaratgan, bu esa turli xalqlar orasidagi ilmiy-madaniy aloqalarni o‘rganishda ham muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Beruniy o‘z asarida 150 dan ortiq yozma manbalardan, shuningdek attorlar, tabiblar va savdogarlardan olingan og‘zaki ma‘lumotlardan foydalangan, ammo ularning barchasini tanqidiy tahlil qilib, xato yoki mubham ma‘lumotlarni alohida qayd etib borgan. Bunday ilmiy-tanqidiy yondashuv o‘sha davr uchun nihoyatda ilg‘or hisoblangan.

Muhokama va natijalar. Olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, Beruniyning “Kitob as-saydana” asari nafaqat dorivor moddalar ro‘yxatini o‘z ichiga olgan ma‘lumotnoma, balki farmakognoziya fanining ilmiy uslubiyatini belgilab bergan asosiy manbadir. Har bir dorivor modda tavsifida o‘simlikning botanik xususiyatlari, o‘sish hududi, yig‘ish vaqti, saqlash sharoitlari va sifatini aniqlash usullari alohida ko‘rsatilgan bo‘lib, bu zamonaviy farmakognoziyada qo‘llaniladigan tavsiflash tizimiga juda yaqindir. Beruniy tomonidan ishlab chiqilgan sinonimika tizimi keyinchalik Abu Ali ibn Sino kabi olimlar tomonidan ham qo‘llanilgan va rivojlantirilgan. Shuningdek, Beruniyning mahalliy o‘simliklar, ayniqsa Xorazm va Movarounnahr hududida o‘suvchi dorivor o‘simliklar haqidagi ma‘lumotlari hozirgi kunda ham O‘rta Osiyo etnobotanikasi va mahalliy dorivor xomashyo resurslarini o‘rganishda qimmatli manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, Abu Rayhon Beruniy o‘zining “Kitob as-saydana fi-t-tib” asari orqali farmakognoziya fanining mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanishiga katta hissa qo‘shgan. Olim tomonidan ishlab chiqilgan dorivor moddalarni tavsiflash va tasniflash uslubiyati, ko‘p tilli sinonimika tizimi hamda tanqidiy-ilmiy

yondashuv bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Beruniyning bu boy ilmiy merosini chuqur o‘rganish nafaqat tibbiyot tarixini to‘g‘ri anglash, balki zamonaviy farmakognoziya va dorishunoslik fanlarini rivojlantirish uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. „Al-Biruni | Persian scholar and polymath— (<https://www.britannica.com/biography/al-Biruni>), Encyclopedia Britannica (inglizcha)
2. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005-yil)
3. Karimov U. Abu Rayhon Beruniy va uning “Kitob as-saydana” asari. Toshkent.
4. Abu Rayhon Beruniy. Kitob as-saydana fi-t-tib (tarjima). Toshkent, 1973.
5. Hakimov N.X. O‘rta asr Sharq allomalari va farmakognoziya taraqqiyoti tarixi. Samarqand.